

พิธีไหว้ครู

พฤษี เด่นโกวิท
มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม

พิธีไหว้ครู ชาติไทยปรากฏวัฒนธรรมงดงาม แสดงให้เห็นเด่นชัดในการให้ความเคารพ นับถือครู พิธีไหว้ครู อาชีพเดียวที่มีพิธีเช่นนี้ พิธีไหว้ครูก่อนเริ่มศึกษาเล่าเรียนตามสถาบันการศึกษาต่าง ๆ พิธีไหว้ครู ดนตรีไทย , พิธีไหว้ครูโขนละคร , พิธีไหว้ครูช่าง พิธีศักดิ์สิทธิ์ประจักษ์แจ้งแจ้งแน่ชัดว่าบรรพบุรุษเคารพเทิดทูน และศรัทธาในหน้าที่อันสำคัญยิ่งของครูเพียงใด

หากย้อนกลับไปดูภูมิหลังของบุคคลที่ประสบความสำเร็จในหลากหลายอาชีพ ตลอดจนผู้มีอำนาจหน้าที่ในการบริหารชาติ บ้านเมือง นั้น ที่มาแห่งความสำเร็จเหล่านั้น ย่อมมีครูเป็นส่วนสำคัญในพื้นฐานความสำเร็จเหล่านั้นทั้งสิ้น

หากจะเปรียบครูดั่งฟันเฟืองที่สำคัญของชาติ คงไม่เกินจากความเป็นจริงนัก หลากหลายประเทศ เจริญก้าวหน้าได้ส่วนหนึ่งมีที่มาจากการผลิตพลังกันของบุคลากรทางการศึกษา เพื่อยกระดับความรู้ ความสามารถ และจิตใจของคนในชาติ การศึกษาจึงเป็นตัวชี้วัดความเจริญ มั่นคง ของชาติได้ประการหนึ่ง ชาติไทยเช่นเดียวกัน ครูมีบทบาท หน้าที่ ในการพัฒนาเยาวชนของชาติให้มีความรู้ คุณธรรม ตลอดจนระเบียบ วินัยของสังคม เพื่อเติบโตเป็นทรัพยากรบุคคล พัฒนาชาติไทยให้เจริญ ก้าวหน้า สถาพร ทัดเทียมนานาชาติ อารยประเทศ

พิธีไหว้ครูในสถาบันการศึกษา

ดอกไม้ไหว้ครู

- หญ้าแพรก** หมายถึง ขอให้เรียนรู้เร็วเหมือนหญ้าแพรก ที่โตเร็ว และทนต่อสภาพดินฟ้า อากาศ และทนต่อการเหยียบย่ำ เสมือนคำว่ากล่าวตักเตือนของครู
- ดอกเข็ม** หมายถึง ขอให้มีความเฉลียวฉลาดเหมือนเข็ม
- ดอกมะเขือ** หมายถึง ดอกมะเขือจะคว่ำลงเมื่อจะออกผล เปรียบเทียบว่า นักเรียน นักศึกษา ต้องมีความอ่อนน้อม ถ่อมตน
- ข้าวตอก** หมายถึง ความรู้ที่แตกฉาน

ขั้นตอนพิธี

นักเรียน นักศึกษาเข้าร่วมพิธีพร้อมกันที่หอประชุม
 ประธานจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย (ดนตรีไทยบรรเลงเพลงสาธุการ)
 ตัวแทนนักศึกษานำกล่าว คำบูชาพระรัตนตรัย
 บทสรรเสริญพระพุทธรูป
 บทสรรเสริญพระธรรมคุณ
 บทสรรเสริญพระสังฆคุณ
 บทขยสีทิดคาถา
 บทไหว้ครู

ตัวแทนนักศึกษานำพานดอกไม้ธูปเทียนไหว้ครู (ดนตรีไทยบรรเลงเพลงสาธุการ)
 ประธานทำพิธีเจิมหนังสือและอุปกรณ์การเรียน (ดนตรีไทยบรรเลงเพลงสาธุการ)
 ตัวแทนนักศึกษา (นายกองค์การนักศึกษา) นำกล่าวคำปฏิญาณ
 นักศึกษาร้องเพลงพระคุณที่สาม และเพลงรางวัลของครู
 ประธานกล่าวให้โอวาท
 เพลงสรรเสริญพระบารมี

การจัดสถานที่

ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยการสวดมนต์ไว้พระของนักเรียน พ.ศ.๒๕๐๓ ระบุการจัดสถานที่
 พิธีไหว้ครู ดังนี้

“ก. จัดสถานที่

- ๑) ตั้งโต๊ะหมู่ที่บูชาพระพุทธรูปไว้ในที่สูงบนเวทีทางด้านหน้าของที่ประชุม ข้างหน้าบูชามีกระถางธูป เเชิง
 เทียน และโต๊ะเล็กเพื่อวางพานดอกไม้และธูปเทียนที่นักเรียนนำมาบูชา
- ๒) จัดหาหนังสือ สำหรับให้ผู้เป็นประธานเจิมไว้บนพาน และวางไว้บนโต๊ะเล็กหน้าบูชานักศึกษา
- ๓) ข้างที่บูชาบนเวที จัดที่นั่งของผู้เป็นประธานและครูอาจารย์
- ๔) จัดให้นักเรียนนั่งในหองประชุมก่อนพิธี เมื่อผู้เป็นประธานและครูอาจารย์เข้านั่งยังที่เรียบร้อยแล้ว
 เริ่มพิธี”

ภาพ การจัดโต๊ะหมู่ในห้องประชุม.

ผู้ทำหน้าที่ในพิธี

พิธีกร

ตัวแทนกล่าวบูชาพระรัตนตรัย และบทไหว้ครู

ตัวแทนกล่าวคำปฐกฐิน

ตัวแทนร้องเพลง

ผู้ทำหน้าที่จุดเทียนชนวนให้ประธาน

ผู้ทำหน้าที่พิธีเจิมหนังสือ

ผู้ทำหน้าที่รับพานไหว้ครูจากอาจารย์

การกราบพระแบบเบญจางคประดิษฐ์

เบญจางคประดิษฐ์ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า น. การกราบโดยให้อวัยวะ ทั้ง ๕ คือ เข้าทั้ง ๒ มือทั้ง ๒ และหน้าผาก จดลงกับพื้น

ท่าทาง ชาย และหญิงแตกต่างกัน ดังนี้

สุภาพบุรุษ

ท่าเตรียม	เรียกว่า ท่าเทพบุตร	คือ	คุกเข่าปลายเท้าตั้ง สันเท้าชิด นั่งบนสันเท้า คว่ำมือทั้งสองบนหน้าขา นิ้วมือชิด
จังหวะที่ ๑	เรียกว่า อัญชลี	คือ	ประนมมือระหว่างอก ปลายนิ้วชิด เบนออกจากตัวพอประมาณ ไม่กางศอก
จังหวะที่ ๒	เรียกว่า วันทา	คือ	ยกมือขึ้น หัวแม่มือจรดระหว่างคิ้ว พร้อมกับน้อมศีรษะ ปลายนิ้วชี้จรดกลางหน้าผาก
จังหวะที่ ๓	เรียกว่า อภิวาท	คือ	โค้งลำตัวลงที่พื้น แบบมือทั้งสองข้าง ห่างจากกันพอหน้าผากจรดพื้น ศอกและเข่า ชนกันกับพื้น ก้นไม่โด่งจนเกินงาม

และเริ่มกลับมาทำ อัญชลี วันทา อภิวาท ครบ ๓ ครั้ง และจบในวันทา จึงลดมือลง

สุภาพสตรี

ท่าเตรียม	เรียกว่า ท่าเทพธิดา	คือ	คุกเข่าปลายเท้าราบ สันเท้า ปลายเท้าชิด นั่งบนสันเท้า คว่ำมือทั้งสองบนหน้าขา นิ้วมือชิด
จังหวะที่ ๑	เรียกว่า อัญชลี	คือ	ประนมมือระหว่างอก ปลายนิ้วชิด เบนออกจากตัวพอประมาณ ไม่กางศอก
จังหวะที่ ๒	เรียกว่า วันทา	คือ	ยกมือขึ้น หัวแม่มือจรดระหว่างคิ้ว พร้อมกับน้อมศีรษะ ปลายนิ้วชี้จรดกลางหน้าผาก
จังหวะที่ ๓	เรียกว่า อภิวาท	คือ	โค้งลำตัวลงที่พื้น แบบมือทั้งสองข้าง ห่างจากกันพอหน้าผากจรดพื้น ศอกและเข่า ชนกันกับพื้น ก้นไม่โด่งจนเกินงาม

และเริ่มกลับมาทำ อัญชลี วันทา อภิวาท ครบ ๓ ครั้ง และจบในวันทา จึงลดมือลง

การไหว้ครู

- ท่าเตรียม** นั่งพับเพียบ (ทอดปลายเท้าไปในทิศทางเดียวกันทั้งแถว) เก็บปลายเท้า
มือประสานกันที่เข่า (ตรงข้ามกับปลายเท้า)
- จังหวะที่ ๑** ทอดมือตั้งลงที่ละข้าง ระหว่างเข่าด้านตรงข้ามกับปลายเท้า
- จังหวะที่ ๒** โน้มตัวลงให้หัวแม่มือจรดระหว่างคิ้ว
- จังหวะที่ ๓** กลับมาในท่าเตรียม

การคลานเข่า

ในพิธีไหว้ครู มี 2 แบบ คือ

การคลานลงมือ (สำหรับช่วงคลานผ่านหน้าอาจารย์หลังจากมอบพานไหว้ครูแล้ว) ปฏิบัติ ดังนี้

- จังหวะที่ ๑** นั่งคุกเข่าตัวตรงปลายเท้าตั้ง
- จังหวะที่ ๒** โค้งลำตัวเล็กน้อย นิ้วมือจรดพื้นโดยใช้ฝ่ามือติดพื้น นิ้วมือชิดกัน ปลายนิ้วชี้ไปข้างหน้า
สืบเข่าและมือไปข้างหน้า สลับข้างกัน ระยะห่างของมือและเท้าเท่ากันตลอดทาง

การคลานยกของ (สำหรับช่วงถือพานไหว้ครู) ปฏิบัติ ดังนี้

- จังหวะที่ ๑** นั่งคุกเข่าตัวตรงปลายเท้าตั้ง มือทั้งสองข้างถือพาน แขนแนบลำตัว
- จังหวะที่ ๒** สืบเข่าไปข้างหน้าสลับข้างกัน ปลายเท้าตั้ง

บทบูชาพระรัตนตรัย

- (นำ) อะระหัง สัมมาสัมพุทโธ ภาวะวา
- (รับพร้อมกัน) พุทธัง ภาวะวันตัง อภิวาเทมิ (กราบ)
- สวากขาโต ภาวะวะตา ธัมโม ธัมมังนะมัสสามิ (กราบ)
- สุปะฏิปันโน ภาวะวะโต สวอะกะสังโฆ สังฆัง นะมามิ (กราบ)
- (นำ) นะโม ตัสสะ ภาวะวะโต
- (รับพร้อมกัน) อะระหะโต สัมมาสัมพุทโธสสะ
- นะโม ตัสสะ ภาวะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทโธสสะ
- นะโม ตัสสะ ภาวะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทโธสสะ

บทสรรเสริญพระพุทธคุณ

(นำ) อิติปิ โส ภาคะวา
 (รับพร้อมกัน) อะระหัง สัมมาสัมพุทธโธ
 วิชชาจะระณะสัมปันโน
 สุคะโต โลกะวิทู อะนุตตะโร
 ปุริสสะธัมมะสาระถิ
 สัตถาเทวะมนุสสานัง พุทโธ ภาคะวาติ (กราบ)

บทสรรเสริญพระพุทธคุณ (ทำนองสรภัญญะ)

(นำ)	๑ องค์ใดพระสัมพุทธ (รับพร้อมกัน)	สุวิสุทธิสันดาน
	ตัดมูลเกลสมาร	บ มีหม่นมิหมองมัว
	หนึ่งในพระทัยท่าน	ก็เบิกบาน คือดอกบัว
	ราศี บ พันพัว	สุวคนธกำจร
	องค์ใดประกอบด้วย	พระกรุณาตั้งสาคร
	โปรดหมู่ประชากร	มละโอฆกันดาร
	ชี้ทางบรรเทาทุกข์	และชี้สุขเกษมศานต์
	ชี้ทางพระนฤพาน	อันพ้นโศกวิโยคภัย
	พร้อมเบญจพิริจก-	ชู จรัสวิมลใส
	เห็นเหตุที่ใกล้ไกล	ก็เจนจบประจักษ์จริง
	กำจัดน้ำใจหยาบ	สันดานบาปทั้งชายหญิง
	สัตว์โลกได้พึ่งพิง	มละบาปบำเพ็ญบุญ
	ข้าฯ ขอประณตน์อม	ศिरเกล้าบังคมคุณ
	สัมพุทธการุญ-	ญ ภาพนั้นนรินทร ๗๑ (กราบ)

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) : ร้อยกรอง

บทสรรเสริญพระธรรมคุณ

(นำ) สวากขาโต
 (รับพร้อมกัน) ณะคะวา ธัมโม สันทิฏฐิโก อะกาลิโก เอหิปัสสิโก
 โอปะนะยิโก ปัจจัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิติ (กราบ)

บทสรรเสริญพระธรรมคุณ (ทำนองสรภัญญะ)

(นำ) ๑	ธรรมะคือคุณากร	(รับพร้อมกัน)	ส่วนชอบสาทร
	ดุจดวงประทีปชีवाल		
	แห่งองค์พระศาสดาจารย์		ส่องสัตว์สันดาน
	สว่างกระจ่างใจมล		
	ธรรมไฉนบิโดยมรรคผล		เป็นแปดพึงยล
	และแก้กับทั้งนฤพาน		
	สมญาโลกอุดรพิสดาร		อันลึกโอบาร
	พิสุทธิ์พิเศษสุกใส		
	อีกธรรมต้นทางครุไร		นามขนานขานไซ
	ปฏิบัติปริยัติเป็นสอง		
	คือทางดำเนินดุจคลอง		ให้ล่องลุปอง
	ยังโลกอุดรโดยตรง		
	ข้าฯ ขอโอนอ่อนอุตมงค์		นบธรรมจ้านง
	ด้วยจิตและกายวาจา ฯ๑๑		(กราบ)

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) : ร้อยกรอง

บทสรรเสริญพระสังฆคุณ

(นำ) สุปะฏิปันโน
 (รับพร้อมกัน) ภาวะวะโต สาวะกะสังโฆ
 อุชุปฎิปันโน ภาวะวะโต สาวะกะสังโฆ
 ญายะปะฏิปันโน ภาวะวะโต สาวะกะสังโฆ
 สามิจิปฎิปันโน ภาวะวะโต สาวะกะสังโฆ
 ยะทิทั้ง จัตตารี ปุริสสะ ยุกานี อัญญะ ปุริสสะปุคคะลา
 เอสะ ภาวะวะโต สาวะกะสังโฆ
 อาหุเนยโย ปาหุเนยโย ทักขิเนยโย
 อัญชะลีกระระนีโย อะนุตตะรัง ปุญญะเขตตัง โลกัสสาติ (กราบ)

บทสรรเสริญพระสังฆคุณ (ทำนองสรภัญญะ)

(นำ) ๑ สงฆโตสาวกศาสนา (รับพร้อมกัน)	รับปฏิบัติมา
แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า	
เห็นแจ้งจุดสัจเสริญบรร-	ลูทางที่อัน
ระงับและดับทุกข์ภัย	
โดยเสด็จพระผู้ตรัสไตร	ปัญญาผ่องใส
สะอาดและปราศมัวหมอง	
เห็นห่างทางข้าศึกปอง	บ มีลำพอง
ด้วยกายและวาจาใจ	
เป็นเนื่อบุญอันไพ-	ศาลแต่โลกภัย
และเกิดพิบูลย์พูนผล	
สมญาเอารสทศพล	มีคุณอนันต์
อนึ่งจะนับเหลือตรา	
ข้าฯ ขอนบหมู่พระศรา-	พททรงคุณา-
นุคุณประดุจรำพัน	
ด้วยเดชบุญข้าอภิวันท์	พระไตรรัตน์อัน
อุดมดีเรกนิตีศัย	
จงช่วยขจัดโทษภัย	อันตรายใดใด
จงดับและกลับเสื่อมสูญ ๐๓	(กราบ)

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) : ร้อยกรอง

คำไหว้ครู

(นำ) ปาเจราจริยา โหนติ คุณุตตรานุสาสกา
 (รับพร้อมกัน) ๑ ข้าฯขอประณตน์อมสัการ บुरพคณาจารย์
 ผู้ก่อรปเกิดประโยชน์ศึกษา อบรมจริยา
 ทั้งท่านผู้ประสาทวิชา
 แก่ข้าฯในกาลปัจจุบัน ระลึกคุณอนันต์
 ข้าฯขอเคารพอภิวันท์¹
 ด้วยใจนิยมนบูชา
 ขอเดชกตเวทิตา อีกริวิริยะพา
 ปัญญาให้เกิดแตกฉาน
 ศึกษาสำเร็จทุกประการ อายุยืนนาน
 อยู่ในศีลธรรมอันดี
 ให้ได้เป็นเกียรติเป็นศรี ประโยชน์ทวี
 แก่ข้าฯและประเทศไทยเทอญ ๑-

(นำ) ปัญญาวุฒิ กเรเตเต ทินโนวาเท นะมามิหัง

คำปฏิญาณตน

(นำกล่าว)

เราคนไทย ใจกตัญญู รู้คุณชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์
 เรานักศึกษา จะต้องประพฤติตน ให้อยู่ในระเบียบวินัย
 เรานักศึกษา จะต้องไม่กระทำตน ให้เป็นที่เดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น

¹ คำอ่าน อบ-ภิ-วัน

เพลงพระคุณที่สาม

ครูบาอาจารย์ที่ท่านประทานความรู้มาให้
ก่อนจะนอนสวดมนต์อ่อนวอนทุกที
ครูมีบุญคุณจึงขอเทิดทูนเอาไว้เหนือเกล้า
ท่านอุทิศไม่คิดถึงความยากเย็น
* พระคุณที่สามมั่งดงามแจ่มใส
ถ้าหากจะคิดยิ่งคิดยิ่งเห็นว่าผิดทาง
บุญเคยทำมาตั้งแต่ปางใดเรายกให้ท่าน
โรคและภัยอย่ามาแผ้วพานคุณครู

(ซ้ำ *)

ให้ครูมีสุข.....ชั่ววันรันดร

รางวัลให้ครู

ทุกคำบ่นว่า คือความปรารถนาดี
ร้อยเหนี่ยวพันหนัก กลั่นเป็นรักและหวังใย
ทุ่มเทเพื่อศิษย์ จากจิตวิญญาณของครู
ให้ศิษย์ถึงฝั่ง ด้วยแรงหวังแรงศรัทธา
* ความภูมิใจมิได้อยู่ในพานไหว้ครู
เรือจ้างลำแกร่ง ยังพายสุดแรงที่มี
** ทุกคนคือศิษย์ ตลอดชีวิตของครู
รู้ถูกรู้ผิด มีชีวิตที่สดใส

ซ้ำ *, **

รู้ถูก รู้ผิด มีชีวิตที่ก้าวไกล

คำร้อง ท่านอง : สุเทพ โชคสกุล
อบรมจิตใจ ให้รู้ผิดชอบชั่วดี
ขอกุศลบุญบารมี ส่งเสริมครูนี้ให้ร่มเย็น
ท่านสั่งสอนเรา อบรมให้เราไม่เวียน
สอนให้รู้จัดเจน ฝ่าแฉะฝ่าแน่น มิได้อำพราง
แต่ว่าใครหน้อใคร เปรียบเปรยครูไว้ว่าเป็นเรือจ้าง
มีใครไหนบ้างแนะนำแนวทางอย่างครู
ตั้งใจกราบกรานเคารพคุณท่านกตัญญู
ขอกุศลผลบุญค้าชูให้ครูมีสุขชั่ววันรันดร

คำร้อง : สุทธิพงษ์ สมบัติจินดา

ใช้ความเมตตาปรานี คอยชี้หนทางเดินให้
เพื่อทำหน้าที่ยิ่งใหญ่ เป็นคนผู้ให้วิชา
แสงเทียนเพื่อการเรียนรู้ ยังสู้ยังส่องเรื่อยมา
เหนื่อยกายและใจทว่า เป็นสุขอยู่ทุกนาที
แต่อยู่ในวันที่รู้ว่าศิษย์นั้นไปได้ดี
พ่อพิมพ์แม่พิมพ์วันนี้ ยังพิมพ์คนดีสุดแรงหัวใจ
ถ้อยคำชื่นชมเชิดชู ไม่ต้องให้ครูก็ได้
สิ่งนั้นที่ครูฝันใฝ่ เพื่อเป็นแรงใจให้ครู

เป็นคนที่ดีให้ได้ นั่นคือ "รางวัลให้ครู"

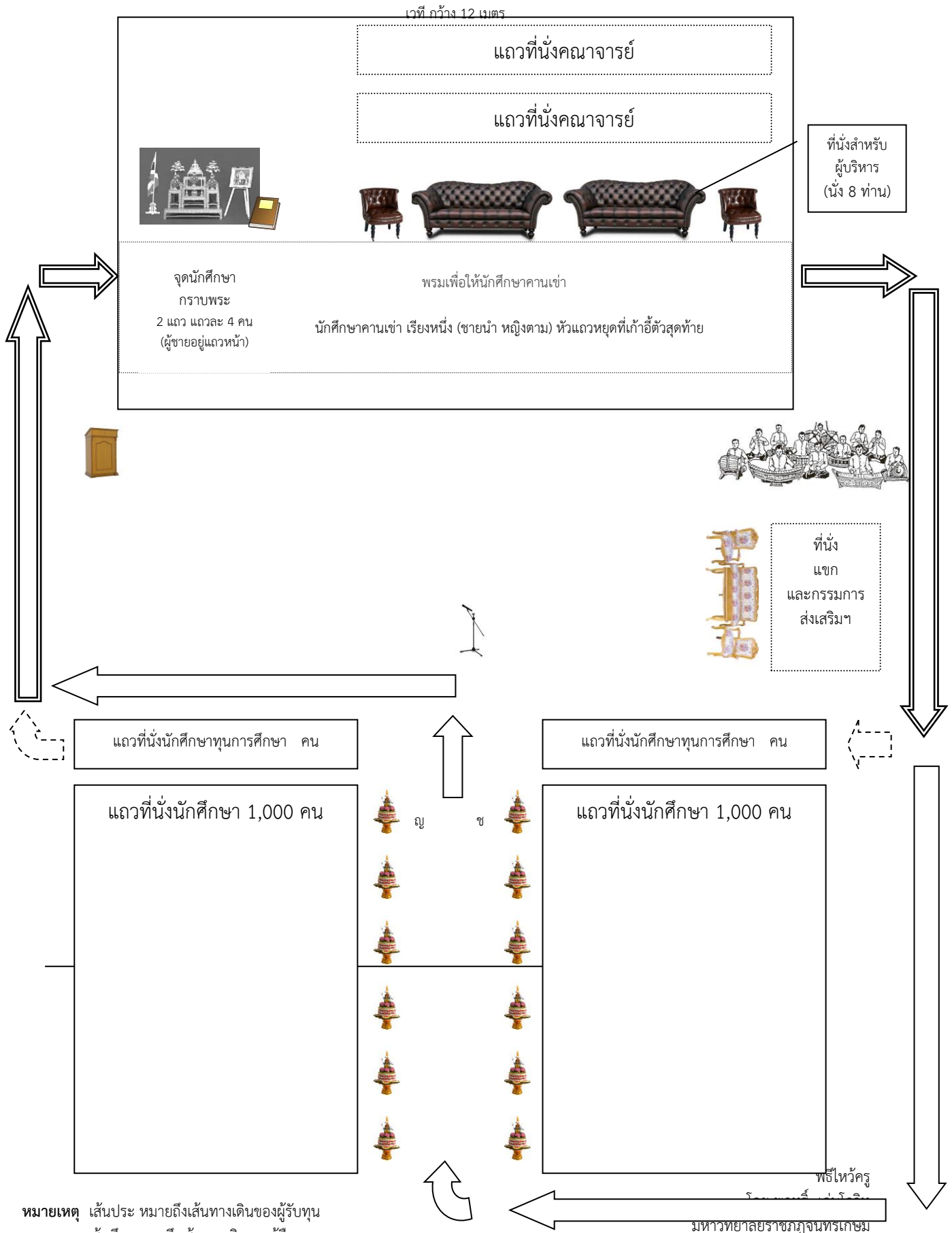
กำหนดการพิธีไหว้ครู
มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๙
“ปาเจราน้อมบูชา ศรัทธาอาจารย์คุณ”
วันพฤหัสบดีที่ ๘ กันยายน ๒๕๕๙
ณ สนามกีฬาในร่ม

เวลา	๐๘.๓๐ น.	- คณาจารย์ นักศึกษาเข้าห้องพิธีโดยพร้อมเพรียงกัน
		- นักศึกษาผู้ได้รับทุนการศึกษา ลงทะเบียน ชำรงเวที (ทิศตะวันออก)
	๐๙.๐๐ น.	- ประธานในพิธีเดินทางถึงห้องพิธี (บรรเลงเพลงมหาฤกษ์)
		- ประธานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย (บรรเลงเพลงสาธุการ)
		- ผู้แทนนักศึกษา นำกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย และคำไหว้ครู
		- ผู้แทนนักศึกษาทุกสาขาวิชา นำพานดอกไม้ ธูปเทียน กราบคารวะประธานในพิธี และคณาจารย์ (บรรเลงเพลงสาธุการ)
		- ประธานในพิธีเจิมหนังสือ ตำราเรียน และอุปกรณ์การเรียน (บรรเลงเพลงสาธุการ)
		- นายกองคํการนักศึกษา นำกล่าวคำปฏิญาณ
		- ผู้แทนนักศึกษาอ่านบทสรรเสริญพระคุณครู
นำร้องเพลงพระคุณที่สาม และเพลงรางวัลให้ครู
	๑๐.๐๐ น.	- พิธีมอบเกียรติบัตรชมเชย สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา
ในการคัดเลือกนักศึกษาเพื่อรับรางวัลพระราชทาน
และพิธีมอบทุนการศึกษา
		- ประธานในพิธีกล่าวให้โอวาท
		- ประธานในพิธีกราบลาพระพุทธรูป และเคารพพระบรมฉายาลักษณ์
(บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี)
	๑๑.๐๐ น.	- เสร็จพิธี

การแต่งกาย ผู้บริหาร
นักศึกษา

สวมครุยวิทยฐานะ(ถ้ามี)
ชุดนักศึกษา พิธีการ

ผังการจัดห้องพิธีไหว้ครู และผังแสดงเส้นทางเดินผู้ถือพานไหว้ครู และผู้รับทุนการศึกษา

หมายเหตุ เส้นประ หมายถึงเส้นทางเดินของผู้รับทุน
 เส้นทึบ หมายถึงเส้นทางเดินของผู้ถือพาน
 เส้นคู่ หมายถึงเส้นทางเดินของผู้ถือพาน และรับทุน

เอกสารอ้างอิง

กรมการศาสนา. คู่มือการปฏิบัติศาสนพิธีเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร :
ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2556.

ทองสุข มันทาท. 600 คำถาม พิธีกร : พิธีการ. ครั้งที่ 3. ขอนแก่น : เพ็ญพรินตัง, 2555.

“งามอย่างไทย ไหว้อย่างไทย.” [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : http://www.driver-manager.org/wai_sawasdee.htm. 2556

“มารยาทไทย การยืน การเดิน การนั่ง การคลาน.” [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก :
http://www.polyboon.com/worship/dhumma02_0402.html. 2556